

Специфіка комунікативних настановлень української, вірменської,
азербайджанської та польської молоді

Ламаш І.В., кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

Lamash I.V., PhD in Psychology, Associate Professor of Department of Sociology and Psychology of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv)

<http://orcid.org/0000-0002-9548-4006>

Стогній Д.І., слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

Stogniy D. I., Master Student of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv)

У статті представлено результати дослідження комунікативних настановлень молоді на прикладі різних етнічних груп. Виявлено особливості прояву завуальованої та відкритої жорстокості, обґрунтованого негативізму, негативного особистого досвіду спілкування та схильності до буркотіння у української, азербайджанської, вірменської та польської молоді. Отримані дані дозволяють рекомендувати використання у роботі з молоддю виховних та корекційних програм, спрямованих на оптимізацію навичок міжособистісного спілкування в контексті міжетнічної взаємодії.

Ключові слова: етнічні групи, комунікативні настановлення, міжетнічна взаємодія, настановлення, молодь

В статье представлены результаты исследования коммуникативных установок молодежи на примере различных этнических групп. Выявлены особенности проявления завуалированной и открытой жестокости, обоснованного негативизма, отрицательного личного опыта общения и склонности к брюзжанию в украинской, азербайджанской, армянской и польской молодежи. Полученные данные позволяют рекомендовать использование в работе с молодежью воспитательных и коррекционных программ, направленных на оптимизацию навыков межличностного общения в контексте межетнического взаимодействия.

Ключевые слова: этнические группы, коммуникативные установки, межэтническое взаимодействие, установки, молодежь

Lamash I.V., Stogniy D. I. Specificity of Communicative Attitudes of Ukrainian, Armenian, Azerbaijani and Polish Youth

The article presents the results of the study of communicative attitudes of young people on the example of various ethnic groups. The peculiarities of manifestation of veiled and open cruelty, grounded negativism, negative personal experience of communication and inclination towards grumbling in Ukrainian, Azerbaijani, Armenian and Polish youth are revealed. The data obtained make it possible to recommend the use of educational and correctional programs aimed at optimizing interpersonal skills in the context of interethnic interaction in working with young people.

Key words: ethnic groups, communicative attitudes, interethnic interaction, attitudes, youth

Постановка проблеми. Проблеми міжетнічної взаємодії у сучасній науці є на сьогоднішній день актуальним предметом дослідження. Цьому сприяє ряд обставин, які визначаються, перш за все, процесами глобалізації, що відбуваються в світі. В свою чергу, процеси глобалізації обумовлюють взаємопроникнення культур, створюють передумови для великої кількості прямих і опосередкованих міжетнічних контактів. У зв'язку з цим, в умовах постійної міжкультурної взаємодії різних етнічних груп актуальною стає проблема оптимізації міжетнічних відносин. Слід підкреслити, що міжетнічна взаємодія уявляє собою феномен, який багато в чому визначає не тільки власне етнічні процеси, а й активно пов'язаний з усіма сферами життєдіяльності людини. В ході такої взаємодії суб'єктів, які належать до груп з різними цінностями, настановленнями, очікуваннями, виявляються відмінності в інтерпретаціях різноманітних життєвих реалій. Для того, щоб подібні відмінності не перешкоджали виникненню позитивних соціальних зв'язків між

представниками різних етнічних груп, суб'єкти міжетнічної взаємодії мають бути налаштовані на розуміння та прийняття своєрідності іншої культури. Психологічний настрій людей на міжетнічні контакти можна розглядати через соціально-психологічні настановлення, котрі набувають етнічної специфіки через засвоєння правил життя у певному соціумі, тих очікувань, які соціум адресує особистості, включаючи її в різні соціальні інститути, тим самим регулюючи її соціальну активність.

Під етнічними настановленнями розуміється готовність особистості сприймати ті чи інші явища етнонаціонального життя й міжетнічних взаємин та, відповідно до цього, діяти певним чином в конкретній ситуації. Етнічні настановлення фокусують в собі переконання, погляди, думки людей щодо історії та сучасного життя їх етнічної спільності та взаємозв'язків з іншими народами і людьми інших національностей. Етнічні настановлення закріплюють ставлення до явища (традицій), об'єкту (мови, фольклору) або виду спілкування (діловому, сімейному, дружньому, сусідському). Особливе значення етнічні настановлення набувають в невизначених та конфліктних ситуаціях як найбільш емоційних.

За думкою науковців, найбільш чутливим, з точки зору активного формування системи суб'єктивних значень етнічної ідентичності, є період з 17 до 25 років. Виходячи з цього, саме молодь виступає тією віковою групою, яка є найбільш сприйнятливою як до розбіжностей, пов'язаних з етнічними питаннями, так і до формування уявлень, спрямованих на врегулювання й стабілізацію міжетнічної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На початку XX століття Д.Н.Узнадзе дав визначення настановленням: «Настановлення являються цілісним динамічним станом суб'єкта, станом готовності до певної активності, станом, яке обумовлюється двома факторами: потребою суб'єкта і відповідною об'єктивною ситуацією». Після того, як був відкритий феномен аттитюда, почався своєрідний «вибух» в його дослідженні. Виникло кілька різних тлумачень аттитюда, багато суперечливих його визначень. Г.Олпорт написав

оглядову статтю з проблеми дослідження аттитюда й в кінцевому, систематизованому вигляді ці поняття мали такий вигляд, аттитюд розумівся усіма як: 1) певний стан свідомості та нервової системи; 2) виражає готовність до реакції; 3) організоване; 4) на основі попереднього досвіду; 5) надає направляючий та динамічний вплив на поведінку [1].

На думку К. Левіна – це виникнення у суб'єкта прагнення до якогось предмету, що набуває в цілісному зв'язку «потреба-ситуація» певну валентність, в свою чергу О.Н.Леонтьєв стверджує, що це поведінка суб'єкта після опредмечування його потреби. О.Г.Асмолов, висуває наступну діалектичну формулу: в генетичному плані (в плані походження) діяльність передуює настановленням, так як останні формуються в діяльності суб'єкта, проте в актуальному плані (як часто кажуть психологи, в актуалгенеза або функціональному генезі) настановлення передують діяльності та визначають її. О.Г.Асмолов запропонував також свою класифікацію настановлень:

1) перший тип – смислові настановлення (пов'язані з діяльністю в цілому, з її мотивами й смислами. Постійна готовність вченого до отримання інформації про явище, котре його цікавить – хороший приклад подібних настановлень);

2) другий тип – цільові настановлення (готовність суб'єкта здійснювати певні дії відповідно до обраної ним мети (які б мотиви не стояли за вибором цієї мети). Про ці настановлення не можна сказати, що вони є повністю несвідомими, – суб'єкт віддає собі звіт в тій цілі, яку поставив перед собою, й в свою готовність досягти цю мету. Проте навіть усвідомлювані настановлення призводять до неконтрольованого спотворення образів ситуацій, в яких людина виявляється);

3) третій тип – операціональні настановлення (співвідносяться з операціями як підструктури діяльності, що відповідає умовам здійснення дій).

Можна виділити ще один тип настановлень (сенсорні та моторні), які «налаштовують на роботу» окремі органи нашого тіла: це, наприклад, певна готовність м'язового апарату руки до взяття того чи іншого предмета,

фокусування погляду на близьку чи далеку відстань та ін. Оскільки ці процеси, що забезпечуються різними фізіологічними структурами, вирішують завдання орієнтування суб'єкта в світі, оскільки вони можуть бути предметом розгляду і в психологічній науці [6].

М. Х'юстон визначає функції настановлень :

- функція пізнання (дозволяє нам дізнатися про об'єкти і події в нашому оточенні);
- функція пристосування (допомагає досягати позитивних результатів й уникати негативних);
- функція соціальної ідентичності (пов'язано з самовираженням й соціальною взаємодією) [8].

Центральним моментом функціонування настановлень є оцінка взаємодії індивіда з навколишнім світом через систему його настановної регуляції.

Отже, настановлення – психологічна тенденція, що виявляється в оцінці деякої приватної сутності з відомою часткою схвалення чи несхвалення. Настановлення являються неусвідомлюваними. Істотним у відносинах людини, що відрізняє її від тварини, є їх свідомість. Саме несвідомість настановлень є важливою характеристикою, що робить настановлення засобом й методом вивчення несвідомого людини.

Настановлення виявляють себе й в комунікативній сфері. Комунікативна настанова особистості, за словами В.В.Бойко, являє собою готовність реагувати на ті чи інші типи партнерів по взаємодії певним чином, що обумовлено наявними у неї досвідом спілкування, оцінками та переживаннями їх сутності, поглядів та поведінки [4].

За визначенням В.В. Бойко комунікативна настанова особистості визначається як кліше реагування, звичка відповідати певним способом на знайомі життєві ситуації, повторювані соціальні явища, та типи людей. Комунікативна настанова виступає носієм психічної енергії та економить наші психічні та фізичні ресурси, також вони мають досить потужний інформаційно-енергетичний заряд [3].

Для «запуску» пружини необхідна лише наявність подразника, зазвичай це партнер по комунікації вже відомого типу, який відповідає нашій свідомості, й саме в той момент в пам'яті відбувається порівняння й особистість автоматично відтворює заготовлене кліше реагування.

Треба зазначити, що настанова виконує важливу роль – вона зберігає психічні та фізичні ресурси особистості. З'явившись вперше, свідомість починає використовувати її завжди у відповідь на відомі життєві обставини, соціальні явища, ділові ситуації, типи партнерів та ін.

Дослідженням комунікативних настановлень та їх аспектами займаються багато сучасних вчених та дослідників, зокрема це Т.В. Константинова, яка вивчала проблему комунікативної взаємодії лікаря з хворими, О.В. Белавина, котра досліджувала комунікативні настановлення підлітків з різним рівнем інтелекту, а також С.Е. Зайцева, М.В. Галаков, М. Х'юстон та інші.

В останні роки комунікативні настановлення вивчалися у контексті проблеми навчально-професійної самореалізації (Н.Г. Каньоса, 2015), комунікативної компетентності (М.В. Пророк, 2015), культури спілкування (А. Чепелюк, Р. Федорищак, 2016), професійної (С.О. Чуприна, 2016) та комунікативної культури (К. Галацин, 2016), внутрішньоособистісних конфліктів (І.А. Власенко, 2016), міжетнічної (Л.І. Залановська 2016) та комунікативної толерантності (І.О. Данченко, 2017) й комунікативних здібностей (Е Панасенко, Ю Черепова, 2017).

Разом з цим, слід зауважити, що етнічна специфіка комунікативних настановлень, зокрема, у молодіжному середовищі, залишається недостатньо вивченою.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей комунікативних настановлень вірменської, української, азербайджанської та польської молоді.

Об'єктом дослідження виступають настановлення. **Предметом** – настановлення в різних етнічних групах.

Виклад основного матеріалу. Вибірку склали 80 осіб віком 17-18 років. У першу групу увійшло 20 представників вірменської молоді, у другу – 20

представників української молоді, у третю – 20 азербайджанців, у четверту – 20 поляків.

У дослідженні була використана методика діагностики комунікативних настановлень (В. В. Бойко), яка призначена для виявлення насамперед негативних комунікативних видів настановлень особистості стосовно інших осіб. До таких видів настановлень відносяться: завуальована жорстокість у стосунках з оточуючими, в судженнях про них; відкрита жорстокість у взаємостосунках з іншими; бурчання, тобто схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів в області взаємин з партнерами й у спостереженні за соціальною дійсністю. Крім цього, методика дозволяє виявити обґрунтований негативізм в судженнях про людей і негативний особистий досвід спілкування з оточуючими [5].

Для математико-статистичного аналізу отриманих результатів було використано t – критерій Стюдента для незалежних груп.

Методика діагностики комунікативної настанови, запропонована В. В. Бойком, дозволяє визначити наявність та ступінь вираженості негативних комунікативних настановлень, що відображають готовність недоброзичливо ставитися до більшості оточуючих. Такі настановлення формуються під впливом несприятливого досвіду людської взаємодії, а також внаслідок яскраво виражених емоцій негативного спектра.

Як зазначає В.В. Бойко настановлення бувають позитивними та негативними.

Позитивні настановлення до людей – це готовність особистості доброзичливо ставитися до більшості оточуючих. Вони формуються під впливом вдалого, в основному, особистого досвіду взаємодії з іншими, внаслідок позитивних переживань та оцінок більшості життєвих епізодів спілкування.

Негативні настановлення в свою чергу відображають готовність недоброзичливо ставитися до більшості оточуючих. Вони формуються під

впливом несприятливого досвіду людської взаємодії, а також внаслідок яскраво виражених емоцій негативного спектра.

Комунікативні настановлення суб'єктивні за своєю природою, бо засновані на знаннях, переживаннях, оцінках і спонуканнях самої особистості.

Суб'єктивізм настановлень багаторазово збільшується, коли знання особистості про людей сумнівні або помилкові, переживання досвіду спілкування з партнером неглибокі або поверхневі, оцінки на адресу оточуючих нейтральні або негативні, а спонукання висловити настановлення до них усвідомлено маскуються чи несвідомо придушуються особистістю. Але сама особистість, як правило, ні про що не здогадується: ні про наявність у себе певних настановлень, ні тим більше про ступінь їх суб'єктивності або об'єктивності.

Аналіз результатів дослідження дозволив виявити специфіку комунікативних настановлень у представників вірменської, української, азербайджанської та польської молоді.

За шкалою «Завуальована жорстокість стосовно людей, в судженнях про них» зафіксоване пониження показника у першій групі – $12,4 \pm 1,15$ ($p \leq 0,05$), тобто представники вірменської молоді є більш схильними приховувати та пом'якшувати свої негативні оцінки і переживання з приводу більшості оточуючих, на відміну від представників української молоді ($14,05 \pm 1,01$), азербайджанської ($14,10 \pm 0,63$) та польської ($14,35 \pm 0,79$) молоді.

Показник за шкалою «Відкрита жорстокість у ставленні до людей» в першій групі склав $22,7 \pm 2,19$, у другій групі – $29,8 \pm 2,04$, в третій групі – $31,35 \pm 1,69$, в четвертій групі – $19,50 \pm 1,23$. Зафіксовано пониження показника у групі представників польської молоді, тобто представники польської молоді порівняно з представниками азербайджанської молоді мають більш низьку схильність до проявлення відкритої жорстокості, показники між групами представників української та азербайджанської молоді не мають вірогідних відмінностей, також встановлено вірогідне підвищення показника у другій групі порівняно з першою ($p \leq 0,05$), тобто представники української молоді

більш схильні не приховувати та не пом'якшувати своїх негативних оцінок та переживань з приводу більшості оточуючих: висновки про них різкі, однозначні й зроблені, можливо, назавжди, ніж представники вірменської молоді.

Представники української молоді у порівнянні з групою вірменської молоді демонструють значуще підвищення показника за шкалою «Обґрунтований негативізм в судженнях про людей» ($3,3 \pm 0,25$ проти $2,2 \pm 0,24$, $p \leq 0,01$), що відбивається в об'єктивно обумовлених негативних висновках про деякі типи людей та окремих сторін взаємодії. Азербайджанці мають більш високий показник за цією шкалою порівняно з вірменами ($3,0 \pm 0,27$ проти $2,2 \pm 0,24$, $p \leq 0,05$), тоді як представники польської молоді демонструють більш низький показник, ніж група представників азербайджанців ($3,0 \pm 0,27$ проти $2,90 \pm 0,22$, $p \leq 0,05$).

За шкалою «Буркотіння» зафіксовано пониження показника в групі представників польської молоді ($4,65 \pm 0,62$) у порівнянні з групами представників вірменської ($5,30 \pm 0,62$), української ($5,95 \pm 0,55$) та азербайджанської ($5,80 \pm 0,47$) молоді. Тобто, українці, азербайджанці та вірмени більш, ніж поляки, схильні робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів в області взаємин з партнерами й у спостереженні за соціальною дійсністю.

За шкалою «Негативний особистий досвід спілкування з оточуючими» не виявлено вірогідних відмінностей між групами вірменської ($12,35 \pm 1,03$), української ($13 \pm 1,16$) та азербайджанської молоді ($13,90 \pm 0,74$), тоді як у групі польської молоді показник за цією шкалою був вірогідно вищим, показник дорівнював $7,45 \pm 0,91$ ($p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що представникам вірменської, української та азербайджанської молоді більш притаманний позитивний життєвий досвід, який пов'язаний з найближчим колом знайомих і партнерів по спільній діяльності порівняно з поляками.

Таким чином, у дослідженні комунікативних настановлень вірменської, української, азербайджанської та польської молоді були визначені такі особливості:

- за шкалою «Завуальована жорстокість у відносинах до людей та в судженнях про них» зафіксовано вірогідне пониження показника у групі вірменської молоді. Це свідчить про те, що представники української, азербайджанської та польської молоді більш схильні завуальовано висловлювати свої негативні думки та почуття стосовно інших;

- за шкалою «Відкрита жорстокість у ставленні до людей» отримано вірогідне пониження показника у представників польської молоді у порівнянні з іншими трьома групами, тобто вони менш схильні до демонстрування вираженої жорстокості – завуальованої або відкритої. В свою чергу зафіксовано вірогідне підвищення показника у групі азербайджанської молоді порівняно з групами представників українців та вірменів;

- за шкалою «Обґрунтований негативізм в судженнях про людей» зафіксовано підвищення показника в групі української молоді у порівнянні з групою вірменської молоді. Також не виявлено відмінностей між показниками за цією шкалою між групами української та азербайджанської молоді та між поляками та азербайджанцями;

- виявлено підвищення показника за шкалою «Буркотіння» у представників української молоді на відміну від групи польської молоді, що відтворює більшу схильність українців робити необґрунтовані узагальнення негативних факторів у сфері взаємин з партнерами. Серед груп вірменської, української та азербайджанської молоді вірогідних відмінностей не виявлено;

- визначено вірогідне пониження показника за шкалою «Негативний особистий досвід спілкування з оточуючими» у групі представників польської молоді у порівнянні з іншими групами. Так само не зафіксовано відмінностей між показниками груп вірменської, азербайджанської та української молоді.

За думкою І.Г. Арзуманян, настановлення на відкриту жорстокість у спілкування породжує негативний відклик зі сторони оточуючих, що знижує

ефективність міжособистісного спілкування та задоволеність його процесом та стає підґрунтям для накопичення негативного досвіду міжособистісної взаємодії. Це створює коло, у якому відкрита жорстокість та негативний досвід загострюють одно одне [2].

А.Г. Скок у своєму дослідженні соціально-психологічних умов формування комунікативної толерантності у викладача визначає позитивну комунікативну настанову як цілісний динамічний стан суб'єкта спілкування, який характеризується позитивним самоставленням, готовністю до конструктивних проявів активності у відношенні до партнерів та процесу спілкування, на його думку це пов'язано з психологічним переживанням їхньої (викладачів) соціальної та особистісної цінності. Дослідниця наголошує, що комунікативні настановлення можуть придбати характер негативних за умови гіпертрофованості окремих складових. За даними, які були нею отримані, протиріччя та порушення балансу між складовими комунікативної настанови є перешкодою для ефективної міжособистісної взаємодії [7].

Висновки. Отже, отримані у даному дослідженні результати дозволяють стверджувати, що для вірменської молоді менш характерною є схильність частіше та інтенсивніше висловлювати свої негативні оцінки і переживання з приводу більшості оточуючих. Представники азербайджанської молоді не приховують й не пом'якшують свої негативні оцінки з приводу більшості оточуючих. Схильність робити обґрунтовані негативні висновки щодо партнерів по комунікації більш притаманна для молодих українців. Представники польської молоді не мають схильності до узагальнення негативних фактів в області взаємин. Негативний особистий досвід спілкування з оточуючими більш притаманний представникам азербайджанської молоді.

Полікультурне середовище, сформоване в процесі міжнаціонального взаємодії, покликане виробити в людині тенденції до різнобічного розвитку, для повноцінного розвитку особистості в сучасних умовах глобалізації.

Отримані в нашому дослідженні дані дозволяють рекомендувати використання у вітчизняній системі освіти виховних та корекційних програм,

спрямованих на оптимізацію навичок міжособистісного спілкування сучасної молоді в контексті міжетнічної взаємодії.

Література:

1. Андреева Г.М. В поисках новой парадигмы: традиции и старты XXI века/ Г.М. Андреева//Социальная психология в современном мире/Под ред. Г.М. Андреевой, А.И. Донцова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 372с.
2. Арзуманян И.Г. Неудовлетворительные коммуникативные потребности как фактор снижения психологической устойчивости личности/ И.Г.Арзуманян //Вестн. СПбГУ. Психология. Социология. Педагогика. – вып.2. – Ч. 11. – С.51-57.
3. Асмолов А. Г. О соотношении понятия установки в общей и социальной психологии/ А.Г. Асмолов, М.А.Ковальчук //Теоретические и методологические проблемы социальной психологии/Под ред. Г. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 143-163.
4. Бойко В. В. Психоэнергетика. Учебное пособие/В.В.Бойко. – Издательский дом «Питер», 2016. – 416с.
5. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие/ Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. – 672с.
6. Соколова Е. Е. Введение в психологию: учебник для студ. высш. учеб. заведений.-3-е изд //Общая психология, 2005. – 350с.
7. Скок А.Г. Соціально-психологічні умови формування комунікативної толерантності у викладача вищого навчального закладу: автореф. дис.... канд. псих. наук: 19.00.05/А.Г. Скок. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2007. – 23с.
8. Хьюстон М. Введение в социальную психологию. Учебник для студентов вузов. Пер. с англ. под ред. проф. Т. Ю. Базарова / М. Хьюстон. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 622 с.